

ШКОЛИ ПОДІЛЛЯ В 1920-х РОКАХ: НАВЧАЛЬНА РОБОТА

Розглядаються питання організації навчальної роботи в школах Поділля у 1920-х роках (пошуки, проблеми, труднощі).

Ключові слова: школа, учитель, учні, навчальна програма, навчальний план, навчальний процес.

Питання організації і здійснення навчальної, як і виховної, роботи у загальноосвітніх школах Поділля періоду 1920-х років має важливе значення – як в історико-пізнавальному, так і в практичному плані. Адже деякі елементи досвіду реформування освіти в минулому можуть становити певну цінність і для сучасного етапу розвитку школи в умовах незалежності України. Між тим означена тема знайшла незначне, лише побіжне висвітлення у наявних публікаціях (О. О. Лойка [11], М. Струманського [22], А. Ф. Сурового [23; 24] та ін.). Дана стаття присвячена основним напрямом організації навчальної роботи в школах Поділля у досліджуваній період.

В процесі перебудови загальноосвітньої школи в нових, радянських умовах перед керівництвом освітніх органів і широкою учительською громадськістю як одне з найбільш актуальних постало питання: що вчити і як вчити. Цьому питанню приділяли увагу і на найвищому рівні радянського керівництва. Так, В.І. Ленін наголошував на необхідності збудувати нову школу, відкинувши стару, дореволюційну. Виступаючи на I Всеросійському з'їзді комуністів-учнів, він говорив: «Важливо те, що молодь збирається, щоб учитись будувати нову школу. Тепер перед нами нова школа. Старої, недлюбимої, казенної, ненависної, не зв'язаної з вами школи вже немає. Робота нами розрахована на довгий час» [8]. У цей період в освітніх колах точилися дискусії в питанні про призначення загальноосвітньої школи: вона має давати глибокі знання загальноосвітніх дисциплін, забезпечувати всебічний і гармонійний розвиток учнівської молоді, чи готувати в першу чергу фахівця-практика, кваліфікованого робітника? У цьому питанні більшовицький вождь підтримував частково і першу, і другу позицію. У статті «Практичні постанови пленуму ЦК РКП(б) про реорганізацію Наркомосу» (вересень 1920 р.) він писав: «Визнати в принципі за необхідне злиття шкіл 2-го ступеня (або їх вищих класів) з професійно-технічною освітою, при двох необхідних умовах: 1) обов'язкове розширення у професійно-технічних школах предметів загальної освіти і комунізму; 2) забезпечення відразу і на ділі переходу до політехнічної освіти, використовуючи для цього кожен електростанцію і кожний підходящий завод» [10, с. 83].

1920-ті роки стали періодом широкого поширення в освіті експериментів, новаторства у роботі школи. Постійно точилися дискусії з питань змісту, форм і методів навчально-виховної роботи, способів поєднання навчання з продуктивною працею. Загалом у освітніх структурах не було сумніву щодо того, що школа повинна дати суспільству повноцінного члена цього суспільства з певним ступенем трудової підготовки. Окремі представники педагогічної науки і практики, однак, явно перебільшували роль трудової підготовки, вимагаючи щоб випускники школи вміли не лише грамотно пояснити сутність тих чи інших процесів виробництва на основі загальних наукових знань, але й могли організувати це виробництво за зразками високої культури праці. Але у багатьох вчителів такої підхід до школи як до закладу практичних ремесел викликав негативне ставлення, викликав роздуми, сумніви, спонукав до нових пошуків. На їх думку, треба було по-

будувати таку школу, в якій би органічно поєднувались як загальноосвітня підготовка, так і формування у школярів знань і умінь практичної, професійної діяльності. Навчання в школі, говорили прихильники такого підходу, має давати певну суму знань, розширювати світогляд вихованців, породжувати зацікавленість певною працею, розвивати бажання опанувати певною кваліфікацією, формувати у них волю, енергію, колективізм та інші позитивні якості.

Не стояли осторонь цих дискусій і вчителі Поділля. На різних нарадах, зборах працівників освіти по всій губернії відбувалися жваві дискусії, мали місце пошуки оптимальних форм і методів навчання та виховання школярів, аналіз першого досвіду роботи школи в нових соціально-економічних умовах. Важливо відзначити, що особливо ретельно вивчали досвід тих шкіл, де апробувались варіанти поєднання загальноосвітньої підготовки з раннім професійним ухилом учнів. Виявлялось, що не завжди цей досвід був позитивним. Вчителі Поділля відзначали, що часто реформування школи зводилось до пристосування старої школи до нових вимог, що «більшість шкіл мали тільки назву «трудових», а в дійсності то були школи словесні з «сидячими» комплексами» [22, с. 139]. Тому в резолюціях нарад освітян наголошувалось, що підготовка кваліфікованих робітників має здійснюватись професійними навчальними закладами, а завдання загальноосвітньої школи – готувати учнів до свідомого вибору певного трудового ремесла. Таку думку підтримала й І Подільська губерньська нарада працівників навчально-виховних та культурно-освітніх установ, в резолюції якої записано, що «тільки та школа задовольняє дитину, яка дає їй знання, зв'язані безпосередньо з життям, відповідаючи практичним потребам її життя та оточення».

В такому ж дусі намагалися сформулювати завдання нової школи й керівники місцевих органів управління освітою.

Наприклад, Шепетівська інспектура народної освіти в одному із своїх бюлетенів, що видавалися для широкого педагогічного загалу, визначила два види навичок, які школа покликана формувати у своїх вихованців: «1) трудові навички (засвоєння учнями навичок ручної праці, вміння розбиратись в малюнках, кресленнях); елементарне ознайомлення з електроустаткуванням і радіо, основними виробничими процесами тощо; 2) «широко-громадські» навички (культурність у зносинах з людьми, вміння розбиратись в установах свого села, міста, району, знати їх призначення та порядок звернення до них, загальні навички до праці, навички організатора та пропагандиста, уміння свідомо та принципово аналізувати результати своєї праці та інші)» [22, с. 140].

У Кодексі законів про народну освіту в Українській СРР (1922 р.) підкреслювалось, що «викладання в усіх навчально-виховних закладах республіки ґрунтується на рішучій розправі з старими методами словесного навчання та ідеалістичної схоластики і на послідовному проведенні нових методів, побудованих на досвіді і практиці» [7, с. 159].

Для організації навчально-методичної роботи в школах важливе значення мали шкільні програми. «Скласти програму по роках» – так В.І. Ленін визначив як одне з невідкладних завдань в галузі народної освіти в жовтні 1920 р. і вимагав забезпечити створення у школі таких умов, щоб вихованець мав широку загальну освіту (знав мінімум основ таких і таких-то наук: вказати точно яких) [9, с. 29]. Вимоги до програм нової школи були сформульовані у редакційній статті газети «Правда» від 4 січня 1921 р. Вони зводились до такого: відображення актуальних завдань революційної сучасності і соціалістичного будівництва; чітке визначення обсягу знань і навиків з кожного предмету викладання; обов'язковість і стабільність програм «не виключаючи ініціативи учителів і установ народної освіти»; зв'язок загальноосвітньої підго-

товки з трудовою і громадсько-корисною діяльністю учнів; збереження якісної своєрідності та самостійності окремих навчальних предметів при забезпеченні цілісного характеру всього навчального процесу, направлено на формування науково-матеріалістичного, революційного світогляду шкільної молоді. [3, с. 101]

У досліджуваній період здійснювались заходи, які забезпечували організацію програмно-методичної роботи в школах. На початку 1920-х років в школах України діяли навчальні програми Наркомосу РСФРО, перекладені на українську мову. Вони будувались за схемою: природа-праця-суспільство і мали переваги порівняно з програмами попередніх років. В основу їх було покладено предметну систему. У програмі з мови головна увага зверталася на розвиток мовних вправ і вдосконалення навиків читання. В основу програми з літератури було покладено історичний план вивчення творів в їх «естетичній цілісності й ідейній значимості». Програма з фізики націлювала на збільшення експериментальних робіт. Програма з суспільствознавства передбачала вивчення історії культури, новітньої історії, історії соціалізму й сучасного становища. Для цих програм були характерними й недоліки: порушення систематичності та послідовності у вивченні матеріалу, орієнтація на вивчення фізики безпосередньо в майстерні чи в цеху, вилучення з неї теоретичних положень. Але ці програми протягом тривалого часу були основою навчальної роботи в школах [3, с. 101].

Наркомат освіти УСРР, очолюваний Г. Гриньком, намагався внести зміни до діючих програм відповідно до розробленої ним системи народної освіти, але уже в 1922 р. під диктатом Кремля їх було пристосовано до системи, запровадженої в РСФРР, а в 1924 р., незважаючи на автономію в культурному будівництві, в Україні змушені були прийняти для семирічної трудової школи московські програми. [12, с. 335].

В резолюції V губернського з'їзду Рад Поділля (квітень 1925 р.) відзначалось, що досягнення школи полягають «в поглибленні й оживленні шкільної роботи і в наближенні шкіл до фактичного проведення в житті нових програм і методів шкільної праці...» [16, с. 494].

Із запровадженням нових програм здійснювались заходи по вдосконаленню форм і методів навчальної роботи в школі. Крім звичайних занять учителів з учнями в класі (пояснення матеріалу, проведення бесід, використання наочних посібників тощо), широкого розвитку набули такі форми навчальної роботи, як різні види ручної праці учнів молодших класів: ліплення, вирізування з дерева й паперу, робота з жерстю, дрогою, вишивання, в'язання і т.п. Учні V-VII класів виконували завдання з окремих навчальних предметів у кабінетах і лабораторіях, у майстернях і робочих кімнатах, на пришкольніх земельних ділянках, метеорологічних майданчиках. Велика увага приділялась проведенню екскурсій на підприємства, в музеї, картинні галереї, ботанічні сади, заповідники, в ліс, степ, на озера і т.д. [30, с. 145].

Центральні і місцеві органи освіти УСРР намагалися чітко визначити зміст освіти в новій школі, сформулювати основні вимоги до навчально-виховного процесу. В 1922 році Всеукраїнська нарада завідуючих губернськими відділами народної освіти, заслухавши доповідь представника Наркомосу УСРР про чергові завдання навчально-виховних установ, прийняла рішення, в якому зазначалося, що для правильного навчання і виховання підростаючого покоління необхідно забезпечити такі умови: остаточне звільнення дитячих установ від будь-якого релігійного впливу; забезпечення дітям всіх націй і національних меншостей навчання їх рідною мовою, а також вивчення у школах української і російської мов; виховання у дітей навичок і умінь суспільно корисної праці; сприяння розвитку дитячого комуністично-

го руху; наближення навчально-виховних дитячих установ до життя робітників і селян; застосування марксистського методу у викладанні навчальних предметів; використання революційних традицій у навчально-виховній роботі з учнями (революційні свята, життя революційних діячів, революційні гасла, пісні тощо) [3, с. 93].

1920 р. було опубліковано перший навчальний план. Ним визначалося 5 навчальних днів, а шостий відводився для екскурсій, змагань, культурного дозвілля. У першій групі навчальні години не розподілялися за предметами. Перша група вважалася продовженням дитячого садка. Тут приділялася увага розвитку мови, навчання грамоти, лічби, мало місце ознайомлення з природою, діти вчилися малювати, співати тощо. В інших класах навчання велося на предметній основі [12, с. 335]. Цей план не став загальнообов'язковим державним документом для всієї системи освіти УСРР. На початку 1920-х років у школах України не було єдиного навчального плану, обов'язкового для всіх. Місцевим органам освіти і школам дозволялося самим складати навчальні плани.

В інструкція Наркомосу республіки було визначено перелік дисциплін, обов'язкових для вивчення, а кількості годин встановлювалися на місцях. В школах першого концентру (I-IV класи) вивчалися такі навчальні предмети, як рідні мова (українська, російська та ін.) – від 9 до 12 годин на тиждень; арифметика – 7 годин; фізичні вправи – 2 години; співи – 2-3 години; ручна праця в школі, в полі, в саду, на городі – 3 години; клубна робота – 3 години.

В школах другого концентру (V-VIII класи) вивчалися: суспільствознавство, українська мова і література, російська мова і література, іноземна мова (німецька або французька), географія (головним чином – фізична та економічна географія УСРР), природознавство (біологія, ботаніка, зоологія, анатомія і фізіологія людини), математика (алгебра, геометрія, тригонометрія), співи, малювання, фізкультура, праця.

Відсутність єдиних навчальних планів негативно впливала на якість навчальної роботи, породжувала різнобіч у вимогах до обсягу знань учнів. В 1926/27 навчальному році Наркомос УСРР затвердив новий, обов'язковий для всіх шкіл, навчальний план для початкової школи. Він подається у наведеній нижче таблиці [3, с. 95]:

№ з/п	Навчальні предмети	Групи (класи)			
		I	II	III	IV
1.	Розвиток мови і письма (в комплексах і поза ними)	12	12	9	9
2.	Російська мова, а в школах з російською мовою навчання – українська мова (в комплексах і поза ними)	–	–	4	4
3.	Рахунок і лічба (в комплексах і поза ними)	7	7	7	7
4.	Фізичні вправи	2	2	2	2
5.	Співи	3	3	2	2
6.	Практичні роботи в майстернях, ліплення, малювання, близькі екскурсії, праця на городі і т.д.	3	3	3	3
7.	Години громадської і політичної роботи	3	3	3	3
Р а з о м:		30	30	30	30

Навчальні плани для другого концентру загальноосвітньої школи (IV-VII класи) Наркомос дозволив складати окружним відділам народної освіти. Ці плани були приблизно однаковими в різних округах. Вони мали багато переваг порівняно із навчальним планом для старших класів дореволюційної гімназії: значна увага приділялась вивченню суспільствознавства, української і російської мов, математики, природознавства, географії, малювання, співів, фізкультури, праці. Навчальні плани другого концентру семирічних трудових шкіл України були, в основному, складені відповідно до навчальних планів першого концен-

тру шкіл другого ступеня в РРФСР [3, с. 96]. Як приклад, нижче наводиться навчальний план Кам'янець-Подільської окружної інспектури народної освіти для V-VII класів [3, с. 96]:

№ з/п	Навчальні предмети	Групи (класи)		
		V	VI	VII
1.	Суспільствознавство	4	4	4
2.	Природознавство,%			
	а) фізика: астрономія б) ботаніка, зоологія, біологія, гігієна, анатомія і фізіологія людини	3 3	3 3	3 3
3.	Математика:			
	а) арифметика	1	1	1
	б) алгебра	2	2	2
	в) геометрія	2	2	2
4.	Географія	2	2	2
5.	Українська мова	4	4	4
6.	Російська мова	3	2	2
7.	Німецька мова	2	2	2
8.	Співби	1	2	2
9.	Малювання	2	2	2
10.	Фізкультура	2/1	2/1	2/1
11.	Праця	2	2	2
Р а з о м:		33/30	33/30	33/30

У досліджуваній період в освіті стало модним відкидати все традиційне, що було в дореволюційному шкільництві. Зусиллями «новаторів» було, наприклад, засуджено класно-урочну систему навчання. Замість неї на початку 1920-х років запроваджено нові системи навчання: комплексні програми, лабораторно-бригадний метод, метод проектів.

На початку 1923 р. затверджено схему побудови комплексних програм для шкіл першого ступеня. У той же час Головоцвпн Наркомосу УСРР у документі «Керівництво по соціальному вихованню» вказав, що «навчання повинно здійснюватися не в інтересах того чи іншого предмета навчання, а в тому порядку, послідовності й розмаху, який диктується вимогою природи її величності дитини» [32, с. 102]. Відповідно до цього навчальний матеріал вивчався за трьома розділами: природа, праця, суспільство. Кожний з розділів містив і багато де в чому потрібні дітям матеріали, але при цьому «питання, що включалися у програми з поточного життя, були не зв'язані між собою і відірвані від систематичного вивчення основ наук, відомості з цих питань були поверхові й випадкові. Засвоєння навиків мови, письма, читання, рахунку повинно було бути злизо з вивченням реальних явищ та матеріалом, який зустрічався у процесі безпосереднього зіткнення учнів з життям. Окремі предмети (арифметика й мова) не були включені в програму» [31, с. 103]. Але досвід застосування комплексних програм показав їх суттєві недоліки. Багато вчителів на різних нарадах і зборах заявляли, що комплексна система приводить до хаосу в школі, породжує неписьменність і неучтво. Тому було немало вчителів, які не могли користуватися комплексами або користувалися лише частково. Наприклад, за повідомленнями з Проскурівського округу, молоді вчителі охоче бралися за нове, відповідно до комплексних програм проводили розповіді про навколишню природу, суспільне життя навколишніх сіл, влаштовували екскурсії в райвиконком, сільраду, в хату-читальню та ін. А старші педагоги такі методи засуджували, називаючи їх невмілими, і працювали в більшості за традиційною предметно-урочною системою [30, с. 195].

З 1924 р. в школах УСРР поширився і т.зв. лабораторно-бригадний метод навчання. Його суть зводилась до того, що замість проведення

уроків, на яких вчителі викладали б основи наук, учням давали для вивчення самостійні завдання. Розбившись на бригади (ланки) по 3-5 чоловік, вони виконували ці завдання «самостійно» – у лабораторіях, кабінетах. Інколи теми для вивчення могли обирати самі учні. Заняття велись без розкладу, учні збирались самі, коли хотіли. Роль вчителя при цьому припинялась, зводилась до консультування. Наприкінці місяця він вів облік виконаних завдань, оцінював учнівські письмові та графічні роботи. Більшість учнів при такому методі не виконували самостійно домашні завдання. Не було систематичності в навчанні. У зв'язку з цим багато вчителів були незадоволені таким методом навчання і засуджували його [3, с. 110].

Визнаючи невдачу і «омертвіння» комплексів, бригадно-лабораторного методу, частина керівників освіти запропонувала ще один «новий метод» – метод проектів. Його суть полягала в тому, що комплексні теми розбивалися на ряд проектів, що їх повинні були виконувати учнівські бригади в лабораторіях. Наприклад, поширеними були такі проекти, як: «допоможемо нашому підприємству виконати промфінплан», «допоможемо ліквідувати прорив на фабриці», «візьмемо участь у посівній кампанії», «підвищимо надої наших корів», «за яйценосну курку», «допоможемо ліквідувати неписьменність», «допоможемо виявити прогульників» і т.п. Сподівалися, що в процесі виконання цих проектів учні набудуть знань і умінь. Але на практиці такі сподівання не справдилися, і в більшості учителів цей метод також викликав негативне ставлення. Пізніше, на початку 1930-х років усі ці нововведення були засуджені в ряді партійних і урядових постанов СРСР [3, с. 111].

У тогочасній школі активно здійснювалися також ідеї політехнічної освіти, яка була спрямована на опанування учнями системи знань наукових основ головних галузей виробництва, набуття ними загально-технічних умінь, навиків та елементів загальної трудової культури, необхідних для участі у продуктивній праці. У школах Поділля було нагороджено певний досвід у цій справі. Наприклад, школи Шепетівського округу впроваджували «процеси труда» шляхом організації учбових розсадників, хмільників, шкілок, посадки нового лісу, обсадження шляхів (Базалія, Гриців, Судилків, Колки та інші населені пункти). Окремі педагогічні колективи для прищеплення дітям навичок культурного господарювання залучали їх до пасічництва, садівництва, городництва. На підприємствах Шепетівки, Славути, Понінок, Старокостянтинова створювалися групи сприяння трудовому вихованню дітей [22, с. 143]. В той же час спостерігалися й факти хибного розуміння завдань політехнізації школи, намагання перетворити школу в допоміжний додаток підприємства або колгоспу, підпорядковувати їх інтересам весь навчальний і виховний процес школи. Більшість освітян засуджували подібні «лівацькі», прожектерські настанови в галузі політехнізації освіти.

Немало складних проблем виникало і в справі організації навчально-виховного процесу в школах Поділля та інших регіонів. Зокрема, якість навчання значною мірою залежала від тривалості навчального процесу, і серйозним недоліком було те, що багато шкіл працювали фактично неповний навчальний рік (головним чином через зайнятість дітей на сільськогосподарських роботах на полі їхніх батьків навесні та восени). Внаслідок цього не повністю виконувались навчальні програми. Так, в кореспонденції про стан освіти в Подільській губернії повідомлялось, що навчальні програми в 1923/24 навчальному році виконані лише на 70-80% [16, с. 406]. Це же відмічалось і в резолюції V губерньського з'їзду Рад (квітень 1925 р.): «Навчальний мінімум в трудових школах фактично не виконується завдяки великій недостатці вчителів на їхньому перевантаженні і скороченому шкільному рокові.

Запропонувати губвиконкомку збільшити кількість вчителів, наблизивши навантаження принаймні не більше двох класів на одного, а також розробити ряд практичних заходів, аби забезпечити нормальну довжину шкільного року на селі з 15 квітня до 15 жовтня» [16, с. 425].

Значні труднощі у роботі шкіл в досліджуваній період спостерігалися і через перевантаження вчителів. Постановою ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 30 липня 1924 року комплект учнів на одного вчителя встановлювався в кількості не більше 40 учнів, але ця постанова в багатьох місцях не виконувалася. Так, в 1927/28 навчальному році у Проскурівському окрузі на одного вчителя припадало 64 учні, в Кам'янець-Подільському – 53 [13, с. 545]. Подібна картина була і в Шепетівському окрузі. В селі Васиївка, наприклад, в 1924 році у школі на 54 учні працював один вчитель А.К. Вовчинський, у селі Михнівка чотирирічну школу відвідувало 79 учнів, яких учитель Й.І. Вакалюк навчав у дві зміни. Подібних прикладів було багато [31, с. 182]. Школи змушені були працювати у переважній більшості в дві зміни. На 1927/28 навчальний рік у школах УСРР в одну зміну працювало 40,6% шкіл у містах і міських поселеннях, а в дві зміни – 57,3%, у три зміни – 2,2%. У сільській місцевості відповідно: 73,8% : 26,0% : 0,2% [7, с. 19].

Вкрай незадовільним було матеріальне забезпечення. «Не вистачало найнеобхіднішого, – пише дослідник В.В. Сіркизюк. – Губернська влада намагалася якось зарадити цьому, але її можливості були дуже обмежені. Так, навесні 1921 р. для 2438 трудових шкіл було відпущено 22,7 тис. підручників і книг (в середньому на одну школу – 9), 185 пачок паперу (0,07), 2500 ручок (1,0), 200 наборів чорнильного порошку (0,08). У наступні роки постачання шкіл поліпшувалося, але не набагато. Наприклад, у 1924 р. у Староконстантинівському і Меджибізькому районах Проскурівського повіту школи були забезпечені підручниками лише на 20-30 процентів. У повному обсязі проблема не була вирішена і до кінця 20-х рр. Особливо це стосувалося національної школи». Все це ускладнювало навчально-виховний процес у школах, перешкоджало реалізації багатьох назрілих питань.

Але справа полягала не лише у відсутності належної кількості педагогічних кадрів або слабкості навчально-матеріальної бази шкіл. До цього додавалось вкрай незадовільне і складне матеріальне становище учительства, зумовлене економічною розрухою в країні, фінансовою кризою та іншими негативними явищами післявоєнного періоду. Ще в 1920 році в одній із кореспонденцій, наприклад, повідомлялось, що в «Дунаївцях велика дорожнеча. Хліб напівбілий фунт 35 карбованців, чорний – 20. Масла і сала в продажі зовсім немає. М'ясо 100 карбованців гривнами або 400 «лопатками». Просвіта розбіглася, навчання в школах не проводиться» [1, с.9]. Пізніше, в липні 1921 року подібне повідомлення надійшло з Кам'янець-Подільського повіту: «Щодо матеріального постачання працівників освіти, то не можна не визнати його катастрофічним; грошове утримання жодною мірою не відповідає ті й наймовірній дорожнечі, яка все підвищується і підвищується. Пайок видається не акуратно і в мізерному розмірі. Працівники освіти у пошуках за хлібом насущним відриваються від роботи і, звичайно, не можуть виконувати свої обов'язки як потрібно...» [16, с.99].

Продовольчий пайок, який одержували вчителі, не задовольняв їх потреб і на дві третини. 4 червня 1921 року Подільська губернська рада працівників освіти, обговоривши питання про матеріальне забезпечення навчально-виховних дитячих установ, запропонувала прирівняти працівників освіти в одержанні пайка «до ударної групи, і пайок їх, принаймні в розмірі 75%, повинен бути заброньований. Одночасно з цим повинна бути використана матеріальна допомога працівникам,

місцева допомога громадян» [16, с.78]. З такими ж закликами звертались до громадян місцеві органи влади. Так, Жванецький волосний ревком ще в кінці 1920 року запропонував, з огляду на те, що вчителі тривалий час не отримували зарплати, щоб сільські громади подавали їм допомогу «хлібом та всім можливим» [5, с.74]. Крім того, враховуючи, що з боку окремих осіб ставлення до вчителя і його праці було не завжди лояльним, шанобливим, органи влади вважали за необхідне захищати їх честь і гідність. Показовим з цього погляду є наказ Кам'янець-Подільського повіт виконкому від 25 лютого 1922 року, в якому, зокрема, говорилося: «З огляду на те, що освіта в селах з'являється головним завданням Радянської влади, а між тим положення учительства сільського дуже безпорадне через це, що серед селян є багато осіб, котрі зовсім не церемоняться з учителем, повіт-виконкомом, згідно циркулярному розпорядженню Центрального відділу комнезамів при НКВС, наказує всім вол – сількомнезамам: 1. Стежити за тим, щоб учительство було матеріально забезпечено, щоб ніхто не мав права ображати його і висилати з помешкання, вриватися в школу і перешкоджати навчанню і т. ін. Всіма засобами підтримувати авторитет учительства з огляду на те, що вони працюють на користь влади робітників і селян. 2. Разом з волвіднаросвітою при всіх школах відкрити курси для дорослих, котрі зимою вільні від праці» [27].

1922 році вчителям почали доплачувати грошима, однак її утримувала менша частина з них. На селі вчителі одержували допомогу і від громад. В грудні 1922 року на нарадах завідуючих губвідділами народної освіти відзначили певне поліпшення становище учительства. Проте загалом воно залишалося ще досить складним. У 1922–1923 навчальному році на Поділлі і по всій Україні збереглося ще до 600 шкіл, які взагалі не отримували коштів, а вчителі продовжували в них працювати [25, с.26]. Отже, питання матеріального забезпечення учительства і нададі залишалося дуже актуальним. Гавришівська волосна безпартійна конференція в резолюції про роботу політично-освітніх установ від 4 лютого 1923 року записала: «Якнайширше потурбуватись про поліпшення матеріального положення учителя, від якого залежить уся дальніша постановка шкільної справи на селі... Провести самоподаткування населення з таким розрахунком, щоб забезпечити школу і вчителя продуктами на цілий рік» [16, с.260]. Подібні установи приймали державні органи і збори громадських організацій в інших місцях.

На більш успішне розгортання навчально-виховного процесу в школах негативно впливав і такий фактор, як невсипущий і сильний диктат з боку компартійної влади щодо учительства, постійний ідеологічний тиск на працівників освіти, контроль за їх діяльністю. Особливо це стосувалося вчителів, які в минулому були активними учасниками національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Їх постійно критикували за «саботаж та відсутність допомоги у боротьбі за революційні здобутки» [15, с.155]. Освітнянам забороняли будь-які зв'язки з релігійними організаціями. Так, в квітні 1923 року загубнаросвіти Орлик видав наказ: «Категорично забороняю учням та вчителям всіх шкіл Поділля брати будь-яку участь в релігійних відправах як в церквах, так і в костьолоах, і в синагогах, в противному разі мною буде негайно звільнено школу від такого елементу, а завідуючих школами притягнуено до відповідальності» [2, с.162]. Були випадки переслідування вчителів українських шкіл. Зокрема, у Лянджорунській волості Кам'янецького повіту в 1921 році мали місце випадки, коли офіційні радянські особи погрожували вчителям за те, що вони проводили навчання українською мовою [15, с.155].

Парткоми КП(б)У в цей час розгорнули систематичну роботу по вихованню учительства в дусі офіційної ідеології – марксизму-ленінізму.

За повідомленням Подільського губкому КП(б) У, в серпні 1923 р. по всіх округах проведені районні учительські конференції з серією доповідей на загальнополітичні теми [26, с.79]. У зв'язку з тим, що в повідомленні відзначалось, що «такі доповіді – без опрацювання їх учительством – значних результатів не дали і в деяких місцях викликали навіть негативне ставлення до себе», порядком проведення конференцій було змінено. У Шепетівському окрузі стали на таких конференціях не тільки ставити загальнополітичні доповіді, а й давати вчителям додому завдання на політичні теми і перевіряти їх виконання. В окружному центрі та районах через такі конференції пройшли понад 800 вчителів. Крім того, в окрузі було організовано 8 шкіл по ліквідації «политбезграмотности» серед вчителів. [20 с.35-39]. В 1924 році в Подільській губернії через різноманітні гуртки по вивченню марксистсько-ленінської теорії, короткотермінові курси політосвіти пройшли перепідготовку 3962 учителі [14, с.132]. Крім того, для вчителів були сформовані спеціальні бібліотеки марксистської літератури, яку їм належало опрацювати самостійно, а потім відзвітувались на конференціях (як говорило тоді, «пройти політперевірку») [25, с.85].

Ще один фактор, який негативно впливав на якість навчально-методичної роботи вчителів 1920-х роках, – це надзвичайно перевантаженість освітян громадською роботою. Звичайно, освітяни й самі бажали брати участь у громадській діяльності, але в умовах компартійної влади це робилося, як правило, за наказом, з-під папки і часто виходило не на користь виконання ними своїх безпосередніх обов'язків. Вчителі брали участь в роботі органів управління. Так, у червні 1924 р. в Кам'янецькому окрузі один вчитель обраний членом губвиконкому, сім – членами райвиконкому, 15 – головами сільбудинків [28]. В грудні 1925 року Тульчинський окрвідділ народної освіти повідомляв: «Все учительство, крім основної своєї праці, бере активну участь і в громадській праці на селі: учителів-членів сільбудів мається 195, членів КНС – 360, членів хат-читалень – 140, кооперації – 96, членів сільраді – 183, членів райвиконкомів – 11, членів жіночого відділу – 72 [16, с.545]. В листопаді 1923 року опубліковано повідомлення, що організація профспілки працівників освіти Кам'янецького округу прийняла рішення про колективний вступ до членів Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР) [20, с.38]. В січні 1927 р. президія Кам'янецького окрвиконкому відзначила активну участь вчительства у проведенні перепису населення, висловила йому подяку, особливо підкресливши роботу освітян Китайгородського та Староушицького районів [29]. А ще вчителі брали участь: у збиранні продподатку, пропаганді нової економічної політики, масових господарсько-політичних компанях, організації кооперативів, дитячих будинків для дітей з Поволжя ... і т.п. Зрештою, влада все це бачила, розуміла. Адже у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 25 травня 1925 року «Про політосвіту на селі» сказано: «Відмічаючи значні досягнення у справі привернення селянської інтелігенції, особливо учительства, до політосвітроботи, продовжити її залучення, уникаючи перенавантаження, яке перешкождало б виконанню прямих обов'язків» [31, с.173]. Недарма й на X з'їзді КП(б)У в листопаді 1927 року М. О. Скрипник у прикінцевому слові підтримав пропозицію одної з делегаток про необхідність «розвантажити вчителів»: «У нас, товариші, є подекуди випадки, коли в порядку наказу, в порядку директивного папірця чи інспірації словесної наказують вчителів прочитати лекцію про тиф або що. Навантаження вчителя величезною суспільною працею проводиться в багатьох місцях. Товариші, ще в багатьох місцях дивляться на вчителя як на безкоштовного працівника, що повинен переводити культурну роботу» [4, с.473].

Важливо підкреслити також, що на організацію навчально-виховної роботи шкіл вкрай негативний вплив мали репресії проти тих осві-

тян, які, на думку партійно-державної номенклатури, не відповідали її вимогам з ідеологічної точки зору, були «малосвідомими», «малопідготовленими» до нової школи, проводили «націоналістичну пропаганду» та здійснювали інші «ворожі дії» проти існуючої системи влади. Такі дії влади знайшли відображення в ряді опублікованих праць з історії освіти цього періоду [6; 11; 17; 18; 24].

Отже, в галузі навчально-методичної у загальноосвітньої школи Поділля, як і всієї України, 1920-х роках мали місце постійні пошуки, спрямовані на запровадження нових форм і методів навчання, удосконалення форм навчально-виховної роботи в новій школі, яку вважали найкращою альтернативною старій, дореволюційній школі, при цьому, як бачимо, допускалися і різні новації, які не сприяли поліпшенню якості навчання, а, навпаки, дезорганізували нормальний хід навчального процесу, знижували рівень підготовки учнів. Проте, значна частина вчителів ставились до таких нововведень негативно, робили все можливе для організації навчальної роботи на засадах, які відповідали реаліям тогочасного життя. Але вони, як і вся освітянська маса в тогочасних умовах, були обмежені у своїх можливостях через компартійний диктат, ідеологізацію всієї освітньої роботи в дусі марксистсько-ленінського вчення; репресій проти вчителів, яких вважали чужими або навіть ворожими існуючій системі.

Список використаних джерел:

1. Геринович Володимир. До історії Кам'янець-Подільського ІНО // Наукові записки Кам'янець-Подільського ІНО. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 2. – С. 10-49.
2. Геровська О.М. Польські школи Хмельниччини в 1920-х роках // Поділля Волинь в контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький: Доля, 1995. – С.161-163.
3. Грищенко М.С. Розвиток радянської школи на Україні. – К.: Радянська школа, 1958. – 71 с.
4. Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 20-29 листопада 1927 р.: Стен. звіт. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 620 с.
5. Золотоверхий І.Д. Становлення української культури (1917-1920 рр.). – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – 421 с.
6. Коляструк О.А. Реалії повсякдення національно-освітньої інтелігенції Поділля у 20-х роках ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – Т.9. – С.265-275.
7. Культурне будівництво в Українській РСР: 1917-1927: Збірник док. і мат. – К.: Наук. думка, 1960. – Т.1. – 418 с.
8. Ленін В.І. Промова на I Всеросійському з'їзді комуністів-учнів (7 квітня 1919 р.) // Повне збір. тв. – К.: Вид. політ. літер. України, 1978. – Т. 38. – С.310.
9. Ленін В.І. Завдання спілок молоді. Промова на III Всеросійському з'їзді Комуністичної спілки молоді 2 жовтня 1920 р. // Повне збір. тв. – К.: Вид. політ. літ. України, 1973. – Т.41. – С.284-303.
10. Ленін В.І. Проект постанови ЦК РКП(б) про реформу Наркомосу // Повне збір. тв. – К.: Вид. політ. літ. України, 1974. – Т.42. – С.83.
11. Лойко О.Г. Шкільна освіта на Поділлі в період непу // Наук. вісник Вінницького державного педагогічного університету. – Вінниця, 2002. – Вип. 6. – С. 101-116.
12. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко А.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. пос. – К.: Знання, 2003. – 557 с.
13. Мручко Є.С. Культурне будівництво в Кам'янець-Подільській і Проскурівській округах Подільської губернії в 1921-1925 рр. // V Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства: Тези доп. і повід. – Київ-Кам'янець-Подільський, 1991. – С.545-546.
14. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Львів: Каменяр, 1972. – 372 с.
15. Нестеренко О.А. Українське вчителство Поділля в 1920-1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі: 36. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2003. – Т.3. – С.155-164.

16. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.): Зб. док. мат. – Вінниця, 1957. – 625 с.
17. Посвістак О.А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля на початку 20-х рр. XX ст.: зародження політичного конфлікту // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: істор. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2006. – Т.16. – С.254-262.
18. Посвістак О.А. Деякі проблеми співвідношення політичної та професійної підготовки культурно-освітньої і наукової інтелігенції у 20-х рр. XX ст. у контексті тиску владних структур на суспільство // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т.9. – С.88-96.
19. Сіркізюк В.В. Деякі проблеми шкільного будівництва на Хмельниччині в 20-х рр. XX ст. // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали другої наук.-практ. конференції, присвяченої 800-річчю м. Хмельницького, 27-29 травня 1993 р. – Хмельницький, 1993. – С.290-291.
20. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941: Док. і мат. – Львів: Каменяр, 1989. – 207 с.
21. Стасюк І.А. Теофіпольщина: сторінки історії сіл району. – Львів: Каменяр, 1983. – 384 с.
22. Струманський В.П. Розбудова школи нового часу на теренах Поділля в 1920-30 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т.1. – С.136-144.
23. Суровий А.Ф. Загальноосвітня школа на Поділлі в 1920-і роки // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т.1. – С.127-136.
24. Суровий А.Ф. Підготовка учительських кадрів на Поділлі в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С.57-71.
25. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К.: Наук. думка, 1965. – 197 с.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф. 1. – Оп.2. – Спр. 1701.
27. Червона правда. – 1922. – 25 лютого.
28. Червоний кордон. – 1924. – 8 червня.
29. Червоний кордон. – 1927. – 8 січня.
30. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні в 1921-1925 роках. – К.: Вид. АН УРСР, 1963. – 432 с.
31. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). – К.: Наук. думка, 1965. – 254 с.

The article deals with the school management in the Padilla region in 1920-th (advantages, disadvantage 5).

Key words: school, teacher, pupils, academia program, cubiculum, academic process.

Отримано: 23.06.2010

УДК 94(477)°1917/1920°:008:7.036(045)

Ю. В. Телячий

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СТУДІЇ МИКОЛИ ГОЛУБЦЯ (1917-1920 рр.)

У статті розкривається творча біографія відомого українського мистецтвознавця, письменника, журналіста, історика, видавця Миколи Голубця в роки Української революції (1917-1921).

Ключові слова: Микола Голубець, українське мистецтво, культура, революція.

Період Української революції 1917-1921 рр. характеризувався активними процесами розвитку національного культурно-освітнього життя. Нового імпульсу зазнало українське мистецтво, з'явилися актуальні праці з історії вітчизняної культури. До вже відомих мистецтвознавців Д.В.Антоновича, К.В.Широцького, М.Вороного та ін. приєдналася когорта молодих дослідників. Одним з них був Микола Голубець